

Според основните традиционни постулати на континенталната правна доктрина законът е върховен вътрешноправен нормативен акт по отношение на своите адресати; вътрешноправен нормативен акт с най-висша юридическа сила. Съгласно със свързания със закона и неговото лидерство принцип на законността, всички правни субекти са длъжни да съобразяват своето поведение преди всичко със законите и едва след това с останалите видове юридически актове (актове на изпълнителната и съдебната власт, актове на местната власт и пр.) и другите социални нормативни регулатори.

Все същата доктрина прогласява и лидерството на закона в системата от вътрешноправни юридически актове. Това измерение е неотделимо от вече посочения принцип на законността. Законите, като актове на законодателната власт в лицето на парламента, според класическата континентална правна доктрина от XIX век, имали приоритет, надмощие спрямо актовете на изпълнителната и съдебната власт. Органите на последните две власти трябвало да действуват само "върху основата и в изпълнение на законите". В противен случай техните индивидуални и нормативни актове са незаконосъобразни и не могат да породят желаните от тях правни последици.

Горните две формалноюридически измерения на закона имат рационален смисъл и са морално и политически оправдани, само ако законът притежава и съответното съдържание.

Това означава, например, че най-важните обществени отношения в рамките на една държава трябва да бъдат наистина регулирани чрез закон (в т. ч. включвам и Конституцията), за да може той да изпълни формалната си роля на върховен вътрешноправен позитивноправен акт в живота на обществото.

Ето защо според класическата континентална правна теория законодателна форма на уреждане, задължително трябва да

имат обществените отношения, свързани, първо, с осъществяването на държавната и политическа власт; второ, с упражняването на правата, свободите и задълженията на гражданите; трето, с осъществяването на дейността и компетенциите на държавните органи. Дори когато, както прави това съвременният френски конституционализъм, не се предвижда със закон да могат да се регулират неограничен кръг обществени отношения, за каквото право настоява, например, класическата английска парламентарна доктрина, то посочените три групи обществени отношения остават (поне теоретично) запазен домен преди всичко за закона.

II. ГРАЖДАНСКО ОБЩЕСТВО

Властта в обществото (и по-точно политическата или както

може да бъде наричана още - публична власт в него,

свързаната с управлението му като цяло) може да се

дефинира като осъзнато обективно асиметрично отношение

между социалните субекти, опосредено от отношението им

към определени социални ценности, ресурси , в което

отношение те са неравностойно положение. Суверенът

(държавата, народът) в политическото общество има

върховна власт, когато притежава ресурси, ценности,

които са в състояние да му позволят да предопределя

съзнателното поведение на всички други социални субекти

. Специфичен, монополно запазен, такъв ресурс за

държавата е легалната (позитивноправната) и фактическа

възможност да се употребява сила в обществените

отношения. Това е отличителната, специфичната особеност

на държавната власт . По това тя се различава от

политическата власт на другите политически субекти в

политическото общество.

Това е така, защото по начало политическа (публична)

власт е властта да се решават общите проблеми на

обществото . Доколкото държавата е специализиран

инструмент на обществото за решаване на неговите общи

дела , държавната власт е основен субект на

политическата власт като цяло . Но политическа власт, а

често пъти в още по-голяма степен политическо влияние,

политически авторитет, политически контрол, политическа

принуда, политическа сила и пр., притежават и други

политически субекти, освен държавата, като например

политическите партии и организации, синдикатите,

народните движения и т. н. Тяхната съвкупност съставлява

т. нар. политическа организация на обществото . Взета

заедно със политическите отношения между тези субекти, с

политическото съзнание, с политическите норми, с

политическата дейност, политическата организация на

обществото се превръща в политическа система на

обществото . А ако към последната ние прибавим и самите

граждани, политическите отношения и т. нар. политически

комуникации, то ние може да говорим за политическо

общество като общество, в което гражданите и техните

организации са взети, участвуват, действуват, откъм

позициите на тяхното отношение спрямо общия им интерес .

Това е обществото, разгледано откъм аспекта на

осъществяването на неговите общи интереси, на неговата

обща воля, погледнато откъм функционирането на

публичната, политическата, власт в него. Така

политическото общество се различава от гражданското

общество . Последното понятие, съгласно вече

установената историческа традиция, набляга предимно на

осъществяването на частния, на особения интерес на

гражданите . Така че двете понятия, гражданско и

политическо общество, взаимно се допълват и помагат

по-добре да се изучи механизма на политическия процес .

III. СЪЩНОСТ НА ПРАВОВАТА ДЪРЖАВА

Явлението “правова държава” се обозначава на различните

езици и правни култури по различен начин. Така например

в Германия се говори за “Rechtsstaat”, във Франция - за

“Le principe de Legalite et La Suprematie de la Regle de

Droit”, а също и за “L'Etat de Droit”, в САЩ - за

“Government under Law” или пък за “Rule of Law”, в

Англия - също за “Rule of Law”, както и “Supremacy of

Law”, в Италия - “Stato di diritto”, в ОНД (Русия) - за

“правовое государство” и т. н.

Когато става дума за “правова държава” (Rechtsstaat)

най-често се набляга на различни страни на общо взето

едно и също явление - правовата форма (начин) на

осъществяване на политическата власт в политическото

общество; форма, която изключва произвола и

субективизма в упражняването на властта и която изисква

действията на политическите субекти да бъдат съобразени

с правото. Така например, типично за немската доктрина в

това отношение е определението на К. Щерн: "правова

държавност означава осъществяване на държавната власт

въз основа на издадени по конституционен ред закони за

целите на обезпечаването на свободата, справедливостта и

гарантираността на правото".

Зараждането на доктрината за правовата държава датира от

края на XVII и началото на XIX в., и е свързано с

имената на К. Велкер, К. фон Ротек, Р. фон Мол, В. фон

Хумболд, Л. фон Щайн, И. Кант, Г. Хегел и др.

превръщат идващите от древността идеи за права

държавност в стройна теоретична конструкция, изразяваща

интереса на новата буржоазна класа да създаде такъв

начин на действие на държавната власт, който да отговаря

на условията на пазарното общество. Нейният първоначален

вариант, наред с другото, според повечето от посочените

учени предполагало държавната дейност да се подчинява на

конституцията и законите, приети от парламента, а

изпълнителната власт да е изцяло подчинена и отговорна

пред него. Съдебната власт не трябвало да твори правото,

а само точно да прилага установеното от парламента.

Самото право, обаче, се схващало етатистки, като

творение на държавата. Чрез него държавата сама и доброволно се самоограничавала. Правовата държава се схващала повече като позитивноправова, а не толкова като естественоправова държава.

В последващите свои френски, испански и италиански варианти (явяващи се основни нейни днешни варианти въобще), доктрината за правовата държава, за разлика от първоначалния свой немски вариант, предполага не толкова самоволно самоограничаване на държавата отвътре, колкото ограничаването на държавната власт отвън, а именно - от естествените и неотменими права и свободи на човека и на

неговите общности. Това схващане безспорно
представлява значителен принос в развитието на теорията
за правовата държава, прерастване на разбиранията за нея
от позитивноправни във естественоправни (или с други
думи продължаване на линията, заложена в доктрината за
правовата държава от Кант).

Идеята за правовата държава от самото си създаване
досега и особено след Втората световна война се ползува
със значителен авторитет. Много държави дори са се
самоквалифицирали в своите конституции като правови
(Германия, Испания, Бразилия, България и др.). Дори Чили
и Германия по времето на фашистките диктатури в тях в

конституциите си се нарекоха правови - факт, който в значителна степен пред сравнително широки обществени кръгове компрометира и обезцени това понятие.

Интересно е това, че през началото на 20-те години на нашия век в СССР също е имало опити младата тогава съветска държава да бъде наречена правова държава. Но небезизвестният съветски политически лидер Л. М. Каганович в 1930 год. окончателно пресякъл тези опити, като заявил, че "правовата държава е буржоазна измислица и заблуда за народа, и поради това социалистическата държава не можела да бъде правова". В последвалите дълги

десетилетия съветската правна наука, както точно

отбелязва В. Ступишин, "за правовата държава се сещала

само за да я обругае". Едва с настъпването на т. нар.

преустройство в СССР се заговори отново в позитивен

смисъл за превръщането на съветската държава в права.

Нещо повече, идеята за правовата държава застана във

фокуса на тогавашното съветско теоретико-юридическо

мислене, а под негово влияние - и в правните доктрини на

бившите социалистически страни, включително и България.

Впоследствие възприемането на идеята за примат на

правото в рамките на една държава, се свърза с не

по-малко важната и развиваща се отделно, макар и не

самостоятелно, идея за примат на правото в

международните отношения; заговори са дори за т. нар.

“общо европейско правно пространство” върху основата на

общността на европейските правови държави, в което

пространство да господстват утвърдените принципи на

международното право.

Сходно е и развитието на идеята за правовата държава и в

българската правна наука. Възприемането в нея на тази

идея, започнало още през края на миналия век и

утвърждаването ѝ като идеал през цялото съществуване на

буржоазната ни държавност, бе преустановено след 9. IX.

1944 год. под влияние на съветската правна и политическа

наука. Едва през последните десетина години то бе

възродено с необходимата му доза внимание.^{xv}

Трябва обаче да се отбележи, че не всички сериозни

изследователи на държавността приемат идеята за

правовата държава. Характерни в това отношение са

възгледите на позитивистите. Така например, според

най-яркия им представител Ханс Келзен изразът "правова

държава" всъщност е тавтология (плеоназъм), доколкото

държавата не е нищо друго освен правов ред. Това,

разбира се, не означава, че позитивистите отричат

същността на идеята за правовата държава като идея за

съществуване на ограничения за всевластието на държавния
апарат.

ХАРАКТЕРИСТИКИ НА СЪВРЕМЕННАТА ПРАВОВА ДЪРЖАВА

Днес в политико-правната литература се сочат множество

съставни елементи на правовата държава. Най-често за

такива се обявяват:

- върховенството на Конституцията (като особен закон)]

- водещата роля на закона (схващан като акт на

парламента);

- изискването за неприкосновеност на естествените и

неотменими права на човека;

- разделението на държавните функции ("власти");

- съдебният контрол за конституционност на законите и за законосъобразност на подзаконовите актове;

- обвързаността на всички държавни органи със правото и закона;

- съразмерността на действията на държавните органи на реалните обстоятелства;

- съдебната защита за правата на гражданите;

- многопартийната система;

- взаимната отговорност между гражданина и държавата;

- защита на правата на останалите в малцинство;

- обезпечаване на суверенитета, на върховенството на

държавата в обществото спрямо другите политически

организации;

- обезпечаване на върховенството на позитивното право

сред другите нормативни регулатори; -съответствие на

позитивното право с правото (доколкото някои автори

разграничават двете неща);

- обезпечаване на безпрепятствената реализация на

правото чрез преустройство на съдебната власт;

- използване на общопозволителния тип правно

регулиране; усъвършенствуване на процесуалните

позитивноправни норми;

- установяване и гарантиране чрез закона на обективно

необходимата мяра на свобода;

- фактическа реализация на правовия закон, и др.

Степента на реализация на всички тези изисквания и

критерии за това една държава да бъде наречена правова,

е различна за различните държави в различните етапи на

тяхното развитие. Ето защо може да се говори за степени

на правовост на държавата или за стадии на правовата

държава. Самата правовост на държавата е не само и не

толкова моментно състояние, колкото процес. Тя не е

някаква неизменна характеристика, която може да се

завоюва веднъж завинаги. Всяка държава е правова само

тогава и дотолкова, когато и доколкото в нея и в

политическото общество, което тя обединява, се реализира

обективно необходимата мяра за социална свобода на

социалните субекти.

В този смисъл напълно неправова държава няма, както няма

и изцяло правова държава. Във всяка държава

законодателството допуска известна защита на обективно

необходимата мяра на свобода. Но в никоя държава тази

мяра на свобода не е напълно осигурена от държавата и не

е налице в политическото общество в пълна степен. Затова

стремежът към правовата държава е своеобразен вечен

"стремеж на Човечеството към свобода". Правовата държава

не се провъзгласява; тя е процес на постигане на

свободата на социалните субекти. Според мен никак не

съответствува на реалните тенденции твърдението на З.

Петери, че "историческият път на идеята за правова

държава има своя линия на развитие, която може да се

охарактеризира като обедняване на съдържанието на идеята

за правова държава".xx Напротив, движението на

националните политически общества към правовост на

държавността е процес на обогатяване и разширяване на

съдържанието на идеята за правовата държава, процес на

нарастване на сферата на реализация на обективно

необходимата мяра за социална свобода на социалните

субекти. Това ясно проличава когато се разглежда

историческата еволюция на идеята за правовата държавност

в отделните национални правни системи, правни семейства

и доктринални школи.

Така например, в английската доктрина върховенството на

правото (Rule of Law) един от основополагащите принципи

на английската политическа и правна система, наред с

този за върховенството на парламента. Понастоящем той

продължава да предизвиква оживени полемки. Те са

предпоставени от това, че никога в английското право не

е имало точно определение на принципа на върховенство на

правото. Имало е дори период, в началото на XIX в.,

когато под влияние на изгряващия тогава юридически

позитивизъм тезиса за примата на правото означавал

разглеждане на установяваното от човешкия разум право

като първооснова на цялото общество. Най-често обаче под

върховенство (господство) на правото се разбира

върховенство на общото право, създавано от съдиите

(common law) и по-малко на статутното право, създавано

от законодателната и изпълнителната държавна власт.

Най-важна гаранция за обезпечаване на това върховенство

била дейността на съдилищата.

Що се отнася обаче до съдържанието и значението на принципа за върховенство на правото, то във въздигналото го англо-американска правна теория има различни мнения: от апологетични до непризнаващи го. Така например, според А. Дайси, чиято трактовка на този принцип безспорно е най-важната, но и най-дискутираната и спорната в английската правна доктрина, господството на правото означава поне три неща: а) преобладаване на правото над произвола; б) винаги да се прилага правото, всички да са равни пред него; и в) правото да се създава преди всичко от съдиите, те да могат да защитят всяко

право. А. Дженингс пък схваща господството на правото

преди всичко като просто съществуване на публичен ред.

Но за него то означава още и демократично, съобразено с

конституцията държавно управление. За Ярдли

върховенството на правото е начин на ръководство за

държавните органи. За Макдермот то е: а) изискване за

уважение към правото, и б) ръководен принцип, философия,

атмосфера, традиция на английското право. С. де Смит пък

направо заявява, че доктрината за господството на

правото не заслужавала анализ, като основание за това му

давали както многочислените случаи на нарушение на

правото в английската действителност, така и наличието

на толкова много тълкувания на този израз - върховенство

на правото, - че той губел всякакъв смисъл. Затова той

трябвало да се възприема просто като изискване за

съществуване на легитимна основа за осъществяване от

политиците и от длъжностните лица на техните пълномощия.

Воден от подобни мотиви и желаещ да наблегне на

правото осъществяване на държавната власт, Н. Джонсън

заявява, че "овехтялото "върховенство на правото" трябва

да бъде допълнено и оживено от категорията "правова

държава (State under Law)".

Това схващане на Н. Джонсън трудно може безрезервно да

се приеме. Категорията господство (върховенство) на правото достатъчно добре може да отрази както, първо, изискването отделните правни субекти да се подчиняват на правото, така и, второ, необходимостта държавата да действа в рамките именно на правото, а не просто в рамките на установените от нея позитивни норми.

Върховенството на правото действително предполага правова държавност, правово осъществяване на политическата власт, така както е склонно да го тълкува континенталната правна доктрина. Но, както се подчертава в англо-американската правна доктрина, върховенството на правото не се изчерпва само с правовото осъществяване на

политическата власт, на политическата дейност. То

предполага и правово, т. е. съобразено с обективно

необходимата мяра на свобода, осъществяване на всички

дейности в гражданското общество. Ето защо използването

на термина "върховенство на правото" (Rule of Law,

Supremacy of Law, Le Principe de Legalite et la

Suprematie de la Regle de droit) дава повече предимства

и методологични възможности в сравнение с по-тясното

(обвързано най-вече със правовото осъществяване на

държавната или на политическата дейност) понятие

"правова държава" (Rechtsstaat, Government under Law,

State under Law, L'Etat de Droit). Тази особеност на

смисловите оттенъци на двете понятия не случайно е

довела до възприемане, превръщане и доразвитие (преди

всичко от новите национални правни системи) на немската

доктрина за правовата държава във по-широката и по-точна

съвременна, общочовешка доктрина за господството,

върховенството на правото.^{xxv} Разбира се, за това в

значителна степен е допринесло и подчертаното

разграничаване в семейството на общото право на

съвършеното (естествено) право и несъвършения

(позитивен) закон. Същевременно протича и обратния

процес. Правовата държава вече не се разглежда само като

съобразеност на дейността на държавата с правото, но и като държава, чиято цел е осигуряване на върховенството на правото, на обективно необходимата мяра за свобода.

С оглед на всичко това в настоящия труд понятията правова държава и върховенство (господство) на правото се употребяват изключително като синоними, т. е. в смисъл на правово, а именно - съобразено с обективно необходимата свобода, - осъществяване на дейността на социалните субекти, като правовата държава не се схваща само в традиционния смисъл като правова държавност, а и като правово общество, като общество на свободата.

Върховенството на правото в крайна сметка означава да се

постигне такова обществено състояние, в което всички

социални субекти да действуват съобразно с обективно

необходимата им мяра за свобода на техните действия.

Върховенството на правото е необходимо за да се запази и

развива обществото. То се налага от социалните

закономерности, стоящи зад него. Ето защо, веднъж

осъзнато, върховенството на правото става един от

идеалите на човешката цивилизация. Нещо повече, не са

малко авторите, които считат, че понятията "либерална

демокрация", "истинска демокрация",

"конституционализъм", "господство на правото" и пр. са

ПОЧТИ СИНОНИМИ.